

VIDĚNÍ SVĚTLA

Arthur Zajonc

Celým smyslem tohoto života je uzdravit oko srdce, s jehož pomocí můžeme vidět Boha.
— sv. Augustin

„Pronikání božského světla vesmírem se řídí jeho důstojností“, napsal Dante v *Ráji*. Podle středověké představy světlo prostupující královstvím kamene a skla povznáší město a vesnici tím, že dává vzniknout gotické katedrále. Světlo a geometrie byly nerozlučnými motivy těchto posvátných staveb. Poprvé byla objevena architektura schopná osvobodit zdi od jejich hmotné tíže, aby se mohly stát drahokamy zdobenými stěnami Nebeského města. Tvar se řídil posvátnou geometrií, ale světlo, jako Boží dech vdechnutý do Adama, dávalo katedrále život a dávalo jí vyrůst stejně, jako rostlo lúno Panny Marie Světlem lidstva.

Průchod světla dovnitř chrámu přes barevná okna byl opravdovým ztvárněním početí Panenské matky a narozením dítěte Ježíše. Tak si to představoval sv. Bernard. V obou případech světlo nenásilně vnikalo do materiální říše. „Tak jako čistý paprsek vstoupí do skleněného okna a vystoupí z něj neposkvřněný, ale zbarvený sklem... tak se Syn Boží, který vstoupil do nejudnějšího lúna Panny, zjevil čistý, avšak získal barvu Panny, to jest vlastnosti člověka a půvab lidské podoby, a do nich se oblékl.“

Dvě slova, fyzické a duchovní, byly ve svatyni katedrály v jednotě a světlo hrálo v tomto jednotném zpodobnění Boha v království člověka hlavní roli. Velký kunsthistorik gotiky Otto von Simson napsal: „Světlo se proměňuje, když prochází temnotou hmoty, a [mše] musí sublimovanou teologií světla zprostředkovat vizi eucharistické svátosti těm, kteří naslouchají. Ve fyzickém světle ozařujícím svatyni se zdá, že tuto mystickou realitu může člověk vnímat svými smysly. Rozdíl mezi fyzickým světem a teologickým významem byl překonán představou fyzického světla, které je „analogií“ světla božského.“ Vnímání světla má různé úrovně a v kterémkoliv okamžiku jich může fungovat více najednou. Některé z daleké minulosti nám budou asi cizí a jejich sjednocení s jinými, jenž jsou nám bližší, může být znepokojivé. Avšak zatímco toto sjednocení nás může velmi mást, jinou kulturu, kterou studujeme, naše dilema vůbec nezajímá. Jedním z rysů vědeckého pokroku je oddělení již vytvořených úrovní, například vyčlenění hodnot z vědeckého poznání, fotonu z vtělení Kristova. Toto oddělení mělo své výhody i nevýhody. Tradiční kultury, stejně jako raná historie naší vlastní kultury, byly, řečeno jazykem pražsko-cambridgeského antropologa Ernesta Gellnera, „mno- hoprvkové“. Když se člen nilotského kmene Nuerů podívá na okurku a naprosto vážně ji identifikuje jako býka, nezamotá se do žádné logické absurdity, protože žije v mnohoprvkovém mentálním světě. Prvek okurky jako zeleninové potraviny je vetkán do prvku okurky jako totemu, ale není s ním zaměněn. Západní historie je historií rostoucího oddělení prvků vědomí, oddělení morálního a spirituálního od smyslového a fyzického, ztráty jednoty vnímané příslušníkem nilotského kmene.

Vnímaná jednota duchovního a fyzického, která je ve vědomí třináctého století ještě přítomná, se promítá do dřívějšího chápání historie. Vnější historické události Starého a Nového zákona byly současně zjevením ducha. Po vstupu do gotické katedrály jsme prošli portálem, jehož komplikované kamenné sochy zviditelňovaly historii Božích činů na zemi.

V Chartres je okno popisující Ježíšovu genealogii a narození, počátek věcí, umístěno nad vchodem. Když procházíme chrámovou lodí, míváme obrazy čerpající z historie Židů a zázraků Kristova života. Tam, kde příčná chrámová loď protíná loď hlavní, Kristova oběť protíná lineární historii, kterou jsme právě prošli. Oltářní zábradlí určuje prostor současnosti a minulosti, prostor Pastýře a ovcí, kněze a jeho stáda. Ikonografie apsidy nad touto částí chrámové lodě a nad oltářem často zobrazuje Poslední soud a nový Jeruzalém, naši eschatologickou budoucnost. Je to pouť časem, pojímaná současně jako světská i posvátná. Zrušení této jednoty je relativně moderní záležitostí.

Každá raná kultura chápala svou genezi a historii, jako by byla utkána z vláken jak božských, tak světských, aby vytvořila multidimenzionální mytologii stvoření, destrukce a migrace. Toto drama je organizováno na základě času. V hindské kosmologii se světový čas řídí „júgami“, Mayo- vé měli své „katuny“, Aztékové početné věky a pět „slunečních“ období. U Řeků označil Hésiodos etapy lidské historie jako věk zlatý, stříbrný, bronzový, hérojský a železný, ve kterém žil on sám. Dokonce i slovo „world“ (svět) pochází ze starogermánské složeniny *wer-alde* znamenající „život nebo věk člověka“.

Ke každému věku se nevázaly pouze vnější události, ale také morální řád. Zlatý věk, napsal Hésiodos, byl časem, kdy lidé „žili jako bohové, bezstarostní ve svých srdcích, chráněni před bolestí a bídou...“ Po tomto blaženém věku povstala druhá, dětinská a nepřírozená rasa, následovaná třetí nehodnou rasou smrtelníků, hrubým a násilnickým lidem s velkými sklony k ničení. Pak přišla „božská rasa héroů“, k nimž patřil také Achilles a Odysseus. Pátá rasa lidí, ta naše, je tragickou směsicí spravedlnosti a nespravedlnosti, žijící v čase rozvratu, kdy všechny posvátné svazky mezi rodinami a přáteli jsou rušeny a posvátné vzory života se zcela vytratily. Hésiodova historie lidské přirozenosti byla myticko-básnická, mnohoprvková, nebyla to chronologie čistě světských událostí.

Tento bohatý, psychospirituální příběh našeho původu teprve nedávno ustoupil jiným představám. Od vzniku vědy v šestnáctém a sedmáctém století se fyzikální původ světa postupně odpoutával od svých spirituálních počátků. Nauka o božském vzniku vesmíru našla soupeře v pyšné fyzikální kosmogonii astronomie a fyziky. Když byl v roce 1859 vydán Darwinův spis *O vzniku druhů přirozeným výběrem*, posunula se bitva blíže k našim domovům, z království studené hmoty, planet a hvězd k rostlinám, zvířatům a druhu *homo sapiens*.

Při očišťování naší historie od posvátného jsme nemoudře ztratili z dohledu svou poznávací roli v historii. Ve svém zápase o přesnou chronologii událostí a popis vlivů jsme zanedbali mysl či mentalitu postav, které v tomto příběhu jednaly. Zanedbali jsme „duši dějin“. Maximálně jsme přinášeli chronologii myšlenek, intelektuální historii, avšak historie toho, jak intelektuálně mysleli (na rozdíl popisu od jejich myšlenek), jsme se ani nedotkli.

Ke každé kultuře neodmyslitelně patří nějaký sociální a symbolický systém, který slouží, alespoň částečně, k vytváření reality. Před více než sto padesáti lety velký italský filosof Giambattista Vico rozpoznal pevné propojení myslí a společnosti, když napsal, že „svět občanské společnosti byl zcela určitě vytvořen lidmi, a jeho principy lze tudíž rozpoznat v modifikacích naší vlastní lidské myslí.“

Světlo žilo v průběhu všech věků, júg a společností. Jeho proměny názorně ilustrují dramatickou evoluci ve vědomí. Co platí pro národy, platí také pro průběh života individuálního člověka.

PSYCHOGENEZE

A zase, což nevidíte rok obsahující čtyři stránky,
napodobující váš vlastní život?
V předjaří je něžný a plný nového života,
právě tak jako malé dítě...
— Ovidius

Ve městě Utica ve státě New York a ve Washingtonu visí alegorická série čtyř obrazů amerického umělce Thomase Colea, zobrazující etapy života od dětství do stáří. V předjaří života vidíme dítě na malé loďce, jejíž tvar je na přídi zakončen postavou symbolizující hodiny. U kormidla stojí zářící andělská bytost, která plavidlo řídí a jejíž dítě míří z tmavé jeskyně do krajiny plné nádherných rostlin, koupajících se v mlžném oparu ranního světla.

Když se na dalším obraze dítě stane mladíkem, otevírá se výhled na rozlehlou, exotickou a vzrušující krajinu. Mladík, teď už v plné síle, toužící splnit si množství snů, které před ním vyvstávají, drží kormidlo, zatímco jeho duchovní průvodce, kterého si nevšímá, mu ze břehu kyne na rozloučenou. Na třetím plátně nazvaném *Dospělost* loď míří do skalnatého a nebezpečně vyhlížejícího vodopádu. Kormidlo je ulomené, nebo temné, světlo hrozivé a duše, teď už dospělá, vypadá jakoby zcela ztracená. Pouze z výšin v levém horním okraji malby září proud slabého světla naděje, v němž rozeznáváme něžnou postavu andělského průvodce. Poslední etapa života, *Stáří*, je znázorněna jako pustý prostor bez života, jen skály a voda: „proud života teď dospěl k oceánu, k němuž směřuje veškerý život,“ jak popsal obraz sám Cole. Postava symbolizující hodiny je zlomená a zmizela. Sedící, životem unavená, vousatá postava zcela určitě ví, že její cesta životem je u konce. Poprvé vidí ducha, který ji celý život doprovázel. Ten ukazuje na nádherný pás světla, na zářivou budoucnost.

Na těchto čtyřech plátnech se čas stal prostorem. Podobně jako když se shromáždí celá rodina, nebo jako v tradiční rolnické vesnici, najednou jsou tu přítomné všechny životní etapy člověka. Pouhou změnou našeho pohledu můžeme překlentnout desetiletí života a přecházet pohledem z dítěte na babičku, z utrápeného otce na mladou dceru, a to vše pouhým pohybem našich očí. Do vrásek každé tváře a také do vrásek každé ruky je vepsán celý rozsah lidské zkušenosti. Vedle sebe tu visí obrazy naděje a trápení, věčných tužeb a krutého poznání smrtelnosti.

Coleův cyklus učinil na americkou veřejnost velký dojem. Krátce poté, co byly instalovány, objevil se před nimi muž středního věku, který se na ně díval sám, nikým nedoprovázen. Díval se dlouho, než smutně poznamenal: „Pane, jsem v tomto městě cizincem a mám velké trápení. Ale pohled na tyto obrazy mi ohromně prospěl. Poskytl mi útěchu. Odcházím z tohoto místa plný klidu a síly, abych vykonal, co je mou povinností.“ V Coleově archetypálním uměleckém zobrazení našel ten muž svůj vlastní život a cítil, že mu někdo porozuměl. Někdo své porozumění vyjádřil a to mu pomohlo.

Také podle hinduistického učení se lidský život dělí na čtyři stádia. V prvním je jedinou zodpovědností mládí učení, v druhém se člověk stává světa znalým majitelem domu, aktivně se staví ke všem záležitostem, ve třetím člověk odchází na odpočinek do lesů, aby tam prožil období meditací, a konečně ve čtvrtém stádiu života se člověk stává toulavým a žebavým mudrcem.

Šest století před Thomasem Colem, ale dlouho po vzniku hinduistické filosofie, pokryl neznámý malíř malbami strop krypty v katedrále v Anagni ve střední Itálii. Také na nich jsou zobrazeny čtyři etapy průběhu života. 321 Série soustředných kruhů, kompozičně nádherně geometrická, se šíří jako kruhy na rybníku a spojuje okolní kosmos s HOMO, s lidskou bytostí.

Lidská postava, zobrazená nahá a vzpřímená, je obkroužena slovy *mik-rocósmos, id est minor mundus*, „mikrokosmos, to jest malý svět“. Člověk je malý svět. Kruhy jsou pečlivě umístěny do čtyř kvadrantů a v každém z nich je namalováno poprsí jedné etapy člověka: dítěte, mladíka, člověka v plné síle a starce. U každého je také zapsána odpovídající psychologická charakteristika, tedy sangvinik, choleric, melancholik a flegmatik. V každém detailu kresby je naznačeno uspořádání jak lidského života, tak i přírodního vesmíru.

V Anagni chybí Coleova mocná, dynamická hra světla a barvy; postavy jsou nehybnými typickými figurami a je těžké si představit, že by mohly někomu poskytnout útěchu v těžkém životě. Každý obraz je sám o sobě konečný. Jsou to statické etapy života, nikoliv okamžiky, jimiž v jeho průběhu procházíme. Ale ať už v Anagni, Indii nebo Utice ve státě New York, všude jsou zastávky na životní pouti předmětem meditace, a jsou tak především vnitřními vývojovými etapami, jejichž charakter nepřímo utváří charakter našich vědomostí, nikoliv suchopárnou vnější chronologii. Pokusil jsem se zobrazit historii světla podobnými barvami, zevnitř a stejně tak zvenku.

Lidská historie a biografie jsou nezbytně ovlivňovány fungováním psýchy. Teprve nedávno jsme se přesvědčili o podobném propletení vnější přírody a lidské mysli. Přeměny kultur v průběhu času hluboce ovlivnily pronikání lidstva do podstaty přírody. Viděli jsme, že se charakter po sobě jdoucích období věků odrážel v představách, které si tyto věky vytvářely o světě. Tyto představy tvoří řadu, kde jedna navazuje na druhou, nikoliv oddělené fragmenty, ale celek, který se vyvíjí v čase, řadu probuzení naznačujících vnitřní evoluční vývoj. Hérakleitos měl pravdu: „Jsou to změny, v nichž věci nacházejí klid.“ Co se zdá být věčné, musí být viděno novými očima: „Slunce je každý den nové.“ Vědecké a předvědecké poznání světla odráželo neustálou metamorfózu našich vnitřních nástrojů poznávání. Právě existence této přeměny svědčí o možnosti další evoluce, individuální i kulturní, a o možnosti nového spojení morálního a smyslového, fyzického a duchovního v nové, jednotné představivosti.

Minulá změna proběhla s příliš malým sebeuvědoměním. Těchto chyb se můžeme vyvarovat. Čas nevědomé změny mizí s tím, jak se ekologické a jaderné hrozby denně přibližují k našim domovům. Obýváme teď celou planetu a poznali jsme moc našich úspěchů. Budoucí evoluce musí probíhat uvědoměle. Je to nová a nebezpečná technologie.

Jaká bude povaha budoucího vědění? Jak uvidíme světlo zítřka? Všechno, k čemu došlo v minulosti, zřetelně naznačuje plodnou cestu. Za prvé bude vyžadovat pokorné uvědomění si toho, že jsme pouze částečně vidoucí stvoření a známe pouze část přírody. Jak napsal Novalis, který byl jak básníkem, tak i důlním inženýrem: „Je však zbytečné učit se o přírodě a vychvalovat ji. Člověk, který se narodil slepý, se nenaučí vidět, i když mu budeme donekonečna vyprávět o barvách, světlech a vzdálených tvarech. Právě tak někdo, kdo nemá nutný orgán, vnitřní nástroj, zvláštní tvořivý nástroj, přírodě neporozumí...“ Chybí-li nám „nezbytný orgán, vnitřní nástroj“, o kterém mluvil Novalis, budeme si ho muset vytvořit.